АКУПАЦЫЯ

(10.07.1941-10.07.1944)

(Працяг. Пачатак у №№ 67-68, 76-77, 120, 123-124, 126, 130-131, 134, 137-138, 140, 143-144 за 2001 г., 37-38 за 2002 г.).

Калі немцамі былі выяўлены пад Смаленскам у Катыні магілы польскіх ваеннапалонных, расстраляных, як прызнана сёння, па загаду вышэйшага савецкага кіраўніцтва, на насельніцтва акупіраваных тэрыторый абрынулася магутная нямецкая прапаганда – з мітынгамі, сходамі, пратэстамі, заклікамі. Была выдадзена брашура са шматлікімі фотаздымкамі пра Катынь на рускай, польскай і ўкраінскай мовах. Брашуру паўсюдна раздавалі бясплатна. Разам распаўсюджвалася яшчэ адна – «Зверства ОГПУ» – успаміны савецкіх зняволеных. Амаль у кожным рэгіёне немцы вышуквалі мясцовыя выпадкі нейкіх дзеянняў НКУС і выкарыстоўвалі іх у прапагандысцкіх мэтах супраць СССР. Раней паведамляў пра лунінецкую акушэрку Ігруціс, якая дэзерціравала з эшалона з параненымі чырвонаармейцамі і ў ліпені 1941 года была асуджана і расстраляна. Немцы адслужылі малебен на Лунінецкіх каталіцкіх могілках, дзе была пахавана Ігруціс. А потым у адной з украінскіх газет, якія даходзілі да Лунінца, быў апублікаваны артыкул аб гэтым здарэнні і ўспаміны некаторых лунінчан, якія былі арыштаваны ў 1939-1941 гадах. У тых матэрыялах, гаварылі людзі, было шмат няпраўды, але акупантаў гэта не бянтэжыла. У гады акупацыі ў горадзе паявілася шмат іншагародніх сямействаў, пераважна польскіх. Гэта былі бежанцы, дом і прыстанак якіх знішчыла вайна. Гнаныя ваеннымі дзеяннямі, яны прыехалі пасля захопу Лунінца немцамі. Былі і такія, хто проста стараўся мець карысць ад перамяшчэння з горада ў горад за войскамі, праследуючы пры гэтым не заўсёды высакародныя мэты. Такіх людзей празвалі «смеццем вайны». Былі яны і ў Лунінцы. Новыя жыхары займалі дамы ўгнаных у гета яўрэяў, што пуставалі, некаторыя нават з мэбляй, усялякім хатнім скарбам. Многія з гэтых іншагародцаў не прызнавалі ніякіх правілаў лунінецкага жыцця – добрасуседства, паважальнасці да суседзяў, добрасумлення, прыстойнасці. Вельмі многія гадовая Барбара – прыгожая такая мэдхэн. Яна добра спявала, іграла на акардэоне, мела шмат паклоннікаў сярод армейскіх афіцэраў. Яна актыўна ўдзельнічала ў нямецкай армейскай мастацкай самадзейнасці. Праўда, гэта савецкае словазлучэнне, а ў гады акупацыі гэта называлася нямецкім словам фронтбюнэ – франтавы тэатр. Была такая невялікая ўстанова і ў нашым горадзе, хаця фронт быў далёка. Мастацкая самадзейнасць налічвала няшмат артыстаў – харысты, спевакі, музыканты, акрабатысілавікі. Усе грамадзянскія асобы атрымлівалі дадатковы паёк. Былі сярод артыстаў і прыезджыя, і лунінчане. Яны выступалі на 3-ох сцэнах: у гарнізонным клубе (у двары казармы), у зале пажарнай каманды, якая знаходзілася каля царквы (на гэтым месцы цяпер устаноўлены валун з гербам Лунінца – ***на***

ых гадоў польскія ўлады вырашылі ўзвесці двое ваенных могілак. Адны – на высокай плоскай дзюне на ўсход ад Баханова, другія – побач з каталіцкімі могілкамі на былой Шырокапясковай (цяпер вуліца Чырвоная).

Будаўніцтва могілак працягвалася 2 гады. Пэўную суму сродкаў выдзеліла Германія - у Лунінец з гэтай нагоды нават прыязджала дэлегацыя нямецкага Чырвонага Крыжа. З усяго павета былі звезены эксгуміраваныя астанкі салдат розных армій і пахаванні з адзіночных магіл. Магістрат горада выдзеліў вялікую суму грошай для вырабу новых трун. Былі ўрачыста – з малебнамі каталіцкага ксяндза і праваслаўнага свяшчэнніка – перазахаваны ўсе без выключэння астанкі салдат Расіі, Германіі, Аўстрыі, Польшчы, Савецкай Расіі.

Кожнаму з пахаваных была выраблеючы паляк ці бязбожны бальшавік – пастаянна даглядалі. На кожнай (а было іх 175-200) у дзень памінання гарэла свечка-плошка, кожная асвячалася. Перад смерцю ўсе былі роўныя. Яна прымірыла ўсіх былых ворагаў на полі бітвы.

У 1939-1941 гадах ваенныя могілкі новая ўлада не кранала. Праўда, ніхто з прадстаўнікоў яе не ўшанаваў памяць пахаваных тут «салдат арміі бальшавіцкай і камісараў». Ніхто ў гэтыя гады і не сачыў за парадкам.

Увечны спакой воінаў умяшаліся акупанты. З могілак паблізу Баханова былі эксгуміраваны астанкі нямецкіх і аўстрыйскіх салдат і афіцэраў і разам з надмагільнымі плітамі перавезены ў спецыяльных скрынках на другія ваенныя могілкі. На іх былі эксгуміраваны ўсе рэшткі воінаў і «перасарціраваны». Прах прадстаўнікоў рускай, польскай і бальшавіцкай армій быў перанесены на могілкі на Баханова. Тут, на могілках на Шырокапясковай, застаўся толькі прах «арыйцаў».

Астанкі нямецкіх і аўстрыйскіх воінаў з двух могілак былі перазахаваны ў дальняй частцы могілак у двух ці трох брацкіх доўгіх магілах, размешчаных перпендыкулярна вуліцы. На іх паклалі надмагільныя пліты, абклалі дзёрнам. Вызваленая тэрыторыя, бліжэй да варот, была падрыхтавана для новых пахаванняў. Каля брацкіх магіл былі ўстаноўлены тры крыжы: вялікі і два малыя, выробленыя з дуба. Могілкі былі абнесены новай арыгінальнай агароджай з крывых дубовых суччаў, такой жа агароджай, крыху ніжэйшай, яны былі аддзелены ад каталіцкіх могілак. Былі ўзведзены прыгожыя вароты-арка з дубовых суччаў. У верхняй частцы іх быў змешчаны так званы чорны нямецкі крыж (па форме нагадваў нагрудны ваенны крыж) і даты «1914-1941». З дубовых суччаў былі зроблены і лаўкі.

Перазахаванне і своеасаблівае адкрыццё могілак на Шырокапясковай суправаджалася ўрачыстымі воінскімі рытуаламі: з ганаровай вартай, ваенным аркестрам, стральбой. На могілках жа каля Баханова ніякіх урачыстасцей не адбывалася. Аднак парадак быў навед-

НОВЫЙ СПРАВОЧНИК АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ

В 2001 году в Минске вышел интересный и нужный для историков «Справочник о местах принудительного содержания гражданского населения на оккупированной территории Беларуси 1941-1944».

Книга издана Национальным архивом РБ, Госкомитетом по архивам и делопроизводству РБ, республиканским фондом «Взаимопонимание и примирение». В основе ее лежит дополненный материал подобного справочника, вышедшего в 1998 году. Здесь содержатся систематизированные сведения о лагерях, гетто, тюрьмах, других местах принудительного содержания гражданского населения на территории Беларуси в годы фашистской оккупации. Данные приведены по областям. В списке по Брестчине упоминаются 4 наших населенных пункта, где оккупантами были организованы гетто, лагеря и тюрьмы.

1. **В г. Лунинце.** В справочнике нет данных, когда было организовано еврейское гетто, а только сказано, что «в сентябре 1942 года оставшиеся в живых узники гетто расстреляны в урочище Боровщина». О тюрьме в городе только сказано, что она существовала

2. **В р.п. Микашевичи.** Были созданы лагерь для содержания гражданского населения и еврейское гетто, которое оккупанты организовали в 1942 году. Более подробных данных не приводится.

3. **В д. Лахва.** Указывается время существования еврейского гетто – «весна – сентябрь 1942 г. 3 сентября 1942 года все узники – расстреляны».

4. **В д. Кожан-Городок.** Создано еврейское гетто. «3 сентября 1942 года все узники были уничтожены».

Как видим, сведения, приведенные в новой книге, весьма скупы. В то же время в справочнике имеются ссылки на архивные документы по каждому месту принудительного содержания населения оккупационными властями. Документы эти хранятся в Национальном архиве Республики Беларусь, региональных архивах Бреста, Пинска, Мо-

организовано еврейское гетто, а только сказано, что «в сентябре 1942 года оставшиеся в живых узники гетто расстреляны в урочище Боровщина». О тюрьме в городе только сказано, что она существовала, данных о количестве арестованных и содержащихся в заключении лицах нет, не указаны также сроки «работы» тюрьмы.

на архивные документы по каждому месту принудительного содержания населения оккупационными властями. Документы эти хранятся в Национальном архиве Республики Беларусь, региональных архивах Бреста, Пинска, Могилева и Государственном архиве Российской Федерации. Возможно, при изучении их можно получить более подробные ответы на все возникающие вопросы.

іншагародцаў не прызнавалі ніякіх правілаў лунінецкага жыцця – добрасуседства, паважальнасці да суседзяў, добрасумлення, прыстойнасці. Вельмі многія з іх былі «фольксдойчамі». Гэта рабіла іх на дзве галавы вышэй за ўсіх астатніх жыхароў горада (у Лунінцы былі і свае «фольксдойчы»), яны ўжо належалі да абраных, вышэйшых. А тое, што былі не германскімі немцамі, а «фолькс» – крышачку абясцэньвала іх арыйскую сутнасць. Але гэта не перашкаджала ім займаць адказныя пасады ў гарадской упраўе і розных канторах. Яны актыўна служылі ў паліцыі, перакладчыкамі ў СД, гестапа, ахоўвалі гета, ваеннапалонных, разам з сапраўднымі арыйцамі стаялі каля расстрэльных ямін паблізу возера Мачула, ва ўрочышчы Бараўшчына, на «бензінцы». Прозвішча некаторых з іх, некарэнных лунінчан, яшчэ памятаюцца: неадбыўшыйся арыец Тэадор Шчэнінскі, паліцай, аматар язды па горадзе на веласіпедзе і наездах на людзей, былы польскі велагоншчык, начальнік якогасьці аддзела ў лясніцтве Люцыян Рэпа (яго празвалі Рыжым з-за колеру валасоў і шчодрых вяснушак на твары), які адчуваў нянавісць да ўсяго рускага, а значыць савецкага, лічыў, што немцы – гэта пануючая нацыя і не раз пра гэта гаварыў на мітынгах, чыноўнік канцылярыі бургамістра Якубіка, яго родзіч Крычына. І многія іншыя.

Былі сярод прыезджых сямействаў і простыя людзі, не фольксдойчы, не стаўшыя паліцаямі. Недалёка ад нашага дома, у хаце яўрэя Трыбуха (цяпер гэта вугал Чырвонай і Крупскай), пасялілася сям'я Бутковічаў: маці, 2 сыны – Макс і Габрыэль і дачка-прыгажуня Барбара. Ніхто не ведаў, адкуль яны прыехалі (ды гэта нікога ў той час і не цікавіла), чым займаліся раней. Габрыэль (ці Габрусь) быў маім равеснікам, мы крыху сябравалі, і таму сёе-тое ведаю пра гэту сям'ю, часта бываў у тым доме.

Маці займалася мыццём афіцэрскай бялізны, чымсьці гандлявала. Макс калі-нікалі падрабляў на вакзале насільшчыкам, але часцей насіў немцам-адпускнікам рэчы ў спецыяльна пабудаваны цэнтр адпачынку вермахта на агародах Чырвонай і Фабрычнай вуліц. Прадаваў на базары зробленыя за гэта цыгарэты, прадукты (хаця ў рэдкія базарныя дні нячаста ўсё прадавалася за маркі ці карбаванцы, у асноўным мянялася). Больш вядомай з гэтай сям'і была 18-

здымку), і ў гарадскім садзе ў будынку клуба (у пасляваенны час – чыгуначны клуб). Кіраваў калектывам былы акцёр з Дрэздэна з гарылападобнай адштурхваючай знешнасцю лейтэнант Гюнтэр (прозвішча забыта), які быў прыгодны толькі на ролю Квазімода. Ён ведаў польскую мову, што дазваляла яму лёгка размаўляць з артыстамі. Жыў ён на другім паверсе ў доме Шахата на цэнтральнай вуліцы горада.

Сярод яго фаварытак была і Барбара. Ён часта бываў у яе дома. Ён нават прыносіў яе брату Габрыэлю цукеркі «Bon-Bon», гэткую трубачку ў яркай паперцы, а сябар дзяліўся імі са мной. Барбара ў калектыве артыстаў была незаменнай. Яна выконвала самыя пікантныя ролі (цяпер іх называюць эратычныя) ва ўрыўках з нямецкіх аперэт, што вельмі падабалася салдатам. Спявала пад уласны акампанемент на акардэоне нямецкія песні «Як добра на вайне», куплеты з «Прадаўца птушак», «Мамачка, падары мне коніка», і, канешне ж, мелодыю «Лілі Марлен». Яна была пераймальніцай актрысы Марыке Рёк (гэта імя вядома па пасляваеннаму фільму «Дзіця Дуная», які дэманстраваўся на савецкіх экранах). Ліха выстуквала абцасамі чачотку і разам з казакамі спявала ўкраінскія песні. Кажуць, што новае – гэта даўно і добра забытае старое. Сёння многія захапляюцца шлягерам расійскага спевака В. Лявонцьева «Аўгусцін». У ваенныя гады гэта нямецкая песенька таксама была шлягерам. Гучала на лунінецкай сцэне ў выкананні фройлен Барбары: «Ах, мой мілы Аўгусцін, Аўгусцін...» і рады салдат у мундзірах мышынага колеру падпявалі ёй. Актыўнасць гэтай мастацкай самадзейнасці прыйшлася на лета 1943-га, а затым неяк адразу спынілася. Напрыканцы гэтага года сям'я Буткевічаў кудысьці выехала, а яшчэ раней некуды падзеўся лейтэнант Гюнтэр і тэатр развалійся.

Канцэрты мастацкай самадзейнасці даваліся часцей за ўсё ў святы: Нараджэння Хрыстова, Новага года, Вялікадня, дня Гітлера і іншых нямецкіх дат, у ваенным шпіталі, для гарадской знаці на чале з камендантам, нямецкіх чыноўнікаў з жонкамі, афіцэраў і салдат. Трапіць на такі канцэрт было цяжка. Нават усюдыісным хлопчыкам. Але нам гэта калі-нікалі ўдавалася. Праводзілася культурная работа толькі ў воінскіх часцях, толькі ў нямецкай сферы. Далучаць да сваёй культуры насельніцтва акупанты не жадалі. На канцэрты, і то не заўсёды, афіцэрам і салдатам дазвалялася прыводзіць грамадзянскіх асоб. Жыццё кароткае – мастацтва вечнае. Фашысты таксама не маглі абысціся без такога правінцыяльнага мастацтва. Гэта натуральная чалавечая неабходнасць у відовішчы, у тым, каб вечарам, пасля цяжкай дзённай працы на дабрабыт рэйха, пераапранyцца, апырскаць сябе адэкалонам, іншы раз – змыць кроў і пайсці ў «тэатр» у «зольдатэнхайм» (салдацкі дом) са сваёй жонкай ці мясцовай сяброўкай.

Ужо восенню 1941 года акупацыйныя ўлады заняліся ўстройствам і рэканструкцыяй двух старых лунінецкіх ваенных могілак.

Гісторыя гэтых ужо не існуючых месцаў апошняга прытулку наступная. У гады першай сусветнай вайны наш горад некалькі раз пераходзіў «з рук у рукі» ўдзельнікаў вялікай вайны – немцы, расіяне, затым палякі, армія Булак-Балаховіча, украінскія сечавікі. І ўсе гэтыя «пераходы» суправаджаліся баямі, у Лунінцы было шмат ваенных шпіталяў. У час баёў, ад ран памерла многа салдат розных армій, якія і былі закапаны ў лунінецкай зямлі. Мноства магіл: адзінкавых -уздоўж чыгуначных шляхоў, брацкіх – у месцах ваенных сутычак, пакінулі пасля сябе грамадзянская і польска-савецкая войны. Магілы загінуўшых былі раскіданы па ўсім раёне. Большасць з іх былі безыменнымі, на іншых захаваліся ў 20-ыя гады надпісы, пра трэція мясцовыя жыхары ведалі, хто тут пахаваны: «бальшавік», «паляк» ці «балаховец».

У 1921 годзе па Рыжскім мірным дагаворы Лунінеччына ўвайшла ў склад Польшчы. У канцы 20-ых – пачатку 30-

на надмагільная пліта – бетонны крыж на квадратным нахіленым падмурку. Кожны такі камень меў надпіс. Напрыклад, «невядомы рускай арміі», «невядомы арміі Булак-Балаховіча», «невядомы салдат». Некаторыя надпісы былі падрабязнымі: імя і прозвішча салдата, год нараджэння, род войск, найменне воінскай часці. ***На здымку****, зробленым мной на рэштках гэтых могілак у чэрвені 1980 года, на надмагільнай пліце напісана: «4 невядомыя салдаты невядомай арміі», загінуўшыя ў «+1918» годзе.*

Запісана ў мяне з дзіцячых гадоў: «Яфрэйтар арміі нямецкай Карл Дрэнке. +1916», «Штабс-капітан арміі рускай Бухольцаў. +1915», «Камісар арміі бальшавіцкай Файнгольд Маісей. +1920», «Радавы 411-й пешай Кіеўскай дружыны Кап'ёў Н.П. 1893-1915" і г.д. Дзіўна было чытаць надпісы на надмагільных плітах італьянскіх салдат – адкуль яны ў Лунінцы?! Радавыя і афіцэры, ваенныя капеланы і ўрачы, медсёстры і казакі, уланы і камісары... Тут побач знайшлі сабе спакой рускі і немец, аўстрыец і беларус, паляк і італьянец, украінец і яўрэй...

На двух лунінецкіх ваенных могілках па надмагільных надпісах можна было чытаць гісторыю.

Да 1939 года могілкі знаходзіліся ў вельмі добрым стане, за ўсімі, без выключэння магіламі – пахаваны там веру-

рытуаламі: з ганаровай вартай, ваенным аркестрам, стральбой. На могілках жа каля Баханова ніякіх урачыстасцей не адбывалася. Аднак парадак быў наведзены і пастаянна падтрымліваўся, а прадстаўнікі акупацыйнай арміі – назіральнікі – прысутнічалі абавязкова і пры эксгумацыі, і пры перазахаванні. Калі здаралася, што хтосьці з працуючых на раскопках грамадзянскіх асоб знаходзіў у магіле нешта цікавае – манеты, пярсцёнкі (не залатыя), лыжкі, баклажкі, пражкі, гузікі, узнагароды, нажы і г.д. – немцы тут жа ўсё адбіралі. Яшчэ да пачатку раскопак было аб'яўлена: усе прадметы, знойдзеныя ў магілах, належыць здаваць, а за прыхоўванне знаходак прадугледжвалася пакаранне. Эксгумацыю «арыйскіх» астанкаў праводзілі салдаты вермахта.

Калі работы па рэканструкцыі могілак былі закончаны, у вызваленай частцы тут жа было вырыта некалькі магіл. Яны чакалі пахаванняў. І ўжо позняй восенню 1941 года паявіліся першыя магілы салдат вермахта. Пасля арганізацыі ў Лунінцы ваеннага шпіталя ў канцы гэтага года пахаванні адбываліся часцей. Звычайна памершых ад ран ці забітых немцаў везлі на могілкі ў спецыялізаванай павозцы з высокімі бартамі, на якіх была выява Чырвонага Крыжа ў белым крузе, і задняй дверцай, на гумавым ходу, запрэжанай парай коней. Такімі ж павозкамі вывозілі параненых і забітых з поля бою. На могілкі яе суправаджаў ваенны свяшчэннік-капелан, які насіў форму афіцэра вермахта. На высокай тулы яго фуражкі была змешчана выява крыжа. Ваенная форма капелана адрознівалася ад агульнаармейскай колерам канта на штанах і фуражцы – ён быў фіялетавым. На рамяні ён насіў невялікую цёмную кабуру з пісталетам. Пры пахаваннях салдат вермахта ніколі не прысутнічалі жыхары горада. Навакольныя бачылі ўвесь рытуал толькі здалёк праз агароджу.

На гэты момант выганяліся нават рабочыя, накіраваныя ўправай на ўборку могілак. А гэта рабілася штотыднёва ў любы час года. Прымушалі выходзіць жанчын, старых, падлеткаў летам – на праполку магіл і ўборку дарожак, восенню – убіраць лісце, зімой – расчышчаць дарожкі і падходы да кожнай магілы.

Л.КОЛАСАЎ.

(Працяг будзе).